

Kaynak Tenkidi

CEVRÎ TARİHİNİN MAHİYET VE KIYMETİ

Orhan F. Köprülü

I.

Bundan evvelki bir yazımızda da tebarüz ettirdiğimiz gibi tarih tedkiylerinde çok mühim olmakla beraber bizde hemen tamamıyla ihmal edilen bir şey de kaynakların tenkiydi mes'elesidir¹. Son zamanlarda kadar yapılan tarih araştırmalarında dahi bu mühim nokta üzerinde hemen, hemen hiç durulmamış, icab ettiği zaman da her bir kaynağın mâhiyeti münferit olarak mütâla'a olunmuştur. Halbuki herhangi bir mes'ele üzerinde yapılacak tedkiykatta kullanacağımız malzemenin mâhiyet ve kıymetini zayıf veya kuvvetli taraflarını evvelden bilmezsek yanlış neticelere varmamız daima mümkündür. Kaynak tenkiydlerine bugün dahi icap eden ehemmiyetin verilmemesi en ufak bir mes'ele hakkında tedkiykatta bulunmak isteyenleri bile evvelâ kullanacağı kaynakların vüruk derecelerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini ta'yin mecburiyetinde bırakmakta, böyle zahmetlerden kaçınanlar da pek tabii olarak birtakım hatâlara düşmekden kendilerini kurtarmamaktadırlar.

İşte yukarıdanberi belirtmeğe uğraştığımız husûslar dolayısıyla dır ki biz zaman ve imkân buldukça kaynak tenkiydlerine ait etüdlerimizle muhtelif mes'eleler hakkında tedkiylerde bulunacaklara bazı amelî faydalar temin etmeğe çalışacağız. Tarih telâkkisi ne kadar değişmiş olursa olsun Osmanlı tarihinin yerli kaynaklarının mühim bir kısmını teşkil eden vak'anüvis tarihleri ile bunların hâricinde kalan

¹ Orhan F. Köprülü, *Râşid Tarihi'nin kaynaklarından biri Silâhdar'ın Nusretnâmesi*, *Bülleten*, Ankara 1947, sayı 43, s. 473-487.

vekayî-nâmeler ve mahallî tarihler bu gözle tedkıyk edildikleri takdirde menbâlar hakkındaki klâsik bilgilerimizin birçok bakımlardan tamamıyla deęiŖeceğini kuvvetle tahmin ediyoruz. Ancak bu sayededir ki Ŗimdiye kadar kaynak olarak kullanılan eserlerin bir çoğu elimine edilebilecek ve büyük tedkıyklere giriŖecek olanlar kullanacakları malzemenin kıymet derecesini evvelce yapılmıŖ tedkıyklarla öğrenerek mesâ'ilerini teksife imkân bulabileceklerdir.

II.

Bizim buradaki mevzu'umuzu *Cevrî Tarihi*'nin mâhiyet ve kıymeti teŖkil etmektedir. Bildiğimize göre *Cevrî Tarihi*'nin mâhiyeti ilk olarak bundan yirmi dokuz sene evvel mevzu'-ı bahs edilmiŖ, Doktor Rıfat Osman, Örfî Mahmud Ağa'nın hayatını anlatırken, Örfî Mahmud Ağa'nın Mustafa III.'e takdim ettiği muhtasar bir Edirne târih-çesinin *Cevrî Tarihi* nâmiyle tab' olunduğunu kaydetmiŖtir². Daha sonra Bursalı Tâhir Bey de yine Örfî Mahmud Ağa'dan bahsederken Doktor Rıfat Osman'ın nokta-i nazarına iŖtirâk ile «Ŗâir Cevrî namına matbu' iki küçük cild tarihin de bu zâtın eseri olduğu ezcümle birinci cüz'ün on beŖinci sahfesinden anlaŖılmaktadır. Bir de Edirne tarihi yazmıŖtır» demektedir³. Dikkat edilirse Tâhir Bey'in bu ifâdesi biraz gayr-ı vâzıhdır.

En son olarak da Osman Nuri Peremeci *Örfî Tarihi*'nden bahisle bu tarihin bilâhare *Cevrî Tarihi* nâmı altında İstanbul'da basıldığını fakat pek yanlışlı olduğunu kaydeder⁴.

Yukarıdanberi verdiğimiz izahat *Cevrî Tarihi* adı altında tab'edilen eserin Örfî Mahmud Ağa'nın *Edirne Tarihçesi*'yle bir münâsebeti olduğunu ve bu münâsebetin epeyce bir zamandanberi bilindiğini göstermekle beraber iki eser arasındaki alâka derecesinin lâyıkiyla bilinmediği de muhakkaktır. Nitekim dolayısıyla veya doğrudan doğruya Edirne tarihiyle meŖgul olanlar bâzan Cevrî'nin eserini *Edirne Tarihçesi* adıyla zikrettikleri gibi⁵ bâzan da *Cevrî Tarihi*'ni nazarı i'tibara almadan Örfî Mahmud Ağa'nın tarihçesini bu eserin diğer bir adı olan *Be-*

² Rıfat Osman, *Edirne Rehnümâsi*, Edirne 1920, s. 105.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellitleri*, İstanbul 1343, III., s. 5.

⁴ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 168.

⁵ Akdes Ni'met Kurat, Baltacı Mehmed PaŖa Maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, bak: Bibliyografya.

râ-yı şehri Edirne şeklinde kaydetmişler ve bunun *Cevri Tarihi*'yle olan münâsebetinden hiç bahsetmemişlerdir⁶.

Cevri Tarihi'nin mense' ve mâhiyeti hakkında mevcut ma'lûmatı böylece sıraladıktan sonra *Cevri Tarih*'nin mâhiyeti ve kıymeti hakkındaki araştırmalarımızı ve vardığımız neticeleri kaydetmeğe başlayabiliriz.

III.

Tarih-i Cevri Çelebi adıyla 1291-1292 de İstanbul'da iki küçük cild hâlinde tab'edilen bu eserin kapağında «Şu'arây-ı Rûm'un benâmından meşhûr Cevri Efendi'nin eser-i hâme-i belâgat hâmeleri olup selâtin-i selçukiyeden bed' ile dokuz yüz seksen iki tarihine kadar cereyan eden vekayi'-i Devlet-i Aliyyeyi hâvi ve kendi namlarıyla mu'anven Cevri Tarihi'dir» diye yazılıdır. Halbuki *Cevri Tarihi*'nin sathî bir tedkiyki bile kitabın üstünde yazılan ibâre ile kitabın muhteyyatının en uzak bir alâkası dahi bulunmadığını göstermektedir. İlk tedkiyklar *Cevri Tarihi*'nin Örfî Mahmud Ağa'nın *Edirne Tarihçesi*'nden başka bir şey olmadığı hissini veriyorsa da⁷ mes'ele zannedildiği kadar basit değildir. Filhakika *Cevri Tarihi* namıyla maruf olan eserin *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'yle de yakın alâkası mevcuttur. Ancak bu alâkanın dahi izaha muhtaç tarafları çoktur ki sırası gelince söyliyeceğiz.

Yaptığımız araştırmalar *Cevri Tarihi*'nin başlıca üç kaynaktan istifâde edilerek meydana getirilmiş bir compilation olduğunu ispat etmiştir. Bununla beraber *Cevri Tarihi*'nin orijinal bir tarafı da vardır ki bundan *Cevri Tarihi* ile *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi* arasındaki münâsebeti gösterirken bahsedeceğiz. Bu kısa mukaddemeden sonra kronolojik sıraya uymak için üç kaynağın en eskisinden başlayarak bu kaynaklarla *Cevri Tarihi* arasındaki münâsebet derecesinin tesbitine girişebiliriz.

Peçevî Tarihi'yle Cevri Tarihi arasındaki münâsebet — İki eser arasındaki münâsebet Selim II.'nin şehzâdeliği esnâsında kardeşi Bayezid ile muharebesinden bahis sırasında başlar⁸. Hiç bir takdim ve te'hire

⁶ Tayyib Gökbilgin, *Edirne Maddesi*, *İslâm Ansiklopedisi*.

⁷ *Cevri Tarihi*, I., s. 31.

⁸ Peçevî, *Tarih*, İstanbul 1283, II., s. 385, satır 3-12.

«... سنه ٩٦٦ سلطان سليم حضر تليريك مفتيسا سنجاغنه و سلطان بايزيد خانك»

uğramadan 1000 senesinde sulh için İstanbul'a gelen İran Elçisi Haydar Mirza'nın İstanbul'da vefatına kadar devam eder⁹. Bu muntazam tetâbukun haricinde de *Cevrî*, II., 52-54 de bulunan iki bahsin *Peçevî*, I., 194-198'e tekâbül ettiğini ilâve edelim. Umûmî olarak söylemek lâzım gelirse *Cevrî*, I., 85-II., 54 arasındaki doksan yedi sahifelik kısım *Peçevî*, I., 385-II., 122 arasındaki 241 sahifelik kısma tekâbül edip bazı kısımlar *Çevrî*'de hiç yoktur⁰¹. *Cevrî Tarihî*'nde *Peçevî*'nin ne şekilde ve nasıl kopya edildiğini gösterebilmek için her iki eserden alacağımız ibâreleri bazı maddeler halinde sıralayarak her maddeyi tipik bir iki misalle tebâruz ettireceğiz. Ancak her iki eserin de elimizde tenkıydlı neşirleri bulunmadığı için iç

کوتاهیه لواسنه سایه عدالتلری مبسوط ایکن سعادتلو پادشاه عالیجاه سنجاقلری تبدیل وهر بری لواء آخره تحویل اولنمق خاطر هایونلرنده جایکیر اولمئین سلطان سلیم خانه قونیه و سلطان یازید خانه امامیه احکامین ارسال بیوررلر سلطان سلیم بر سرو چشم دیوب فرمان پادشاهی به رضا کوستروب ولکن سلطان یازید کوتاهیه نک پای تخت علیه به قرب خواری وار ایکن دخی بعد سنجاغه قالدیرلمغه غایت متالم اولوب و بعض اعذار بیان ایدوب ینه کوتاهیه ده ایقا اولنمغه رجانهملر کوندردی...»

Cevrî, Tarih, İstanbul 1291, I., s. 85, satır 17-23.

«... سلطان سلیم مقیسا سنجاغه و سلطان یازیدک کوتاهیه لواسنه سایه عدالتلری مبسوط ایکن سعادتلو پادشاه عالیجاه سنجاقلری تبدیل وهر بری اخر لواء تحویل اولنمق خاطر هایونلرنده جایکیر اولمئین سلطان سلیم خانه قونیه و سلطان یازید امامیه توجیه اولنوب امرلری ارسال اولندی سلطان سلیم خان بر سرو چشم دیوب امتتالا رضا کوستردی لکن سلطان یازید کوتاهیه نک پای تخته قریبتی وار ایکن تبید اولدیغندن زیاده متالم اولوب بعض اعذار بیانه ناء انقاسنه رجانهملر کوندروب...»

⁹ *Peçevî, ayn. esr., II., s. 122, satır 10-15.*

«... لکن چشم اصول فلک اصابت ایدوب مطعون اولدی و بامرالله تعالی فوت اولدی و حضرت ایوب رضی الله عنه جوارنده مدفون قلندی و اوزرینه بر قبه رفیه بنا ایتدیردیلر و لکن بعض متمصب قزلباشلر ممالک محروسه عثمانیه ده قالدیغه رضا و یرمیوب مزارین نبش ایدوب استخوانلرین دیار نحوست مدارلرینه الوب کتوردیلر حالیا اول قبه عالی خالیدر...»

Cevrî, ayn. esr., II., s. 51, satır 24-s. 52 satır 3.

«... لکن بامرالله طاعون اصابتله وفات ایدوب جوار حضرت اویده دفن اولنوب اوزرینه بر عالی قبه بنا اولنمشدر اما قزلباشلر ممالک عثمانیه (دد) قلدوغنه رضا و یرمیوب مزارندن استخوانلرین چقروب دیار منحوسلرینه کتوردیلر اول قبه عالی انده خالیدر ارباب بصیرته خنی اولمه که حضرت خالک روحانیتی بویه بر قزلباشک لوٹ وجودینی قربندن رد اتمکله اول محلدن نقلی اقتضا ایلمشدر ...»

¹⁰ *Meselâ Peçevî, ayn. esr., I., s. 428-437 ve Peçevî, ayn. esr. II., 5-36.*

tenkiyd bakımından ba'zı husûslarda hatâya düşmüş olmamız da pek mümkündür.

I — *Cevri Tarihî*'nin müellifi Peçevi'den geniş ölçüde iktibaslarda bulunduğu halde Peçevi'nin ismini zikretmemek hususunda büyük bir itina göstermiştir. Yalnız bir yerde Peçevi'nin, eserinde kendisinden bahsederken, kullandığı ifâde nasılsa *Cevri Tarihî*'ne de geçmiş fakat yine Peçevi'nin ismi kaydedilmeden müellif-i tarih tâbiri kullanılmıştır¹¹.

II — *Cevri Tarihî*'nde Peçevi'nin adı hiç zikredilmediği halde Peçevi'nin Âli'den isim tasrih ederek yaptığı nakiller *Cevri*'de belki de doğrudan doğruya Âli'den istifâde edildiği zehâbını uyandırmak için Âlinin ismi müteaddid yerlerde zikredilmişse de Peçevi ile *Cevri*'nin aynı yerlerde Âli'den bahsetmeleri *Cevri*'nin Peçevi'yi kopya ettiğinin kuvvetli bir delilidir¹².

III — *Cevri Tarihî*'ni tertip eden müellif Peçevi'yi kopya ederken öyle kelime değişiklikleri yapmıştır ki bu yüzden ma'nâ bakımından da ba'zı farklar meydana gelmiştir¹³.

¹¹ Peçevi, *ayn. esr.*, II., s. 106, satır 9-11.

«... بو حقیر مذکور دلی فایقی کورمشیم یانق فتحنده بیله ایدی طویل القامه خفیف اللحیه اج ارق بر بورانی بیر وقور ایدی...»

Cevri, *ayn. esr.*, II., s. 41, satır 11-12.

«... ومؤلف تاریخ درکه یانق قلمه سی فتحنده دلی فایق (ی) کورمشیم طویل القامه خفیف اللحیه لاغرجه بر بیر بورانی وقور ایدی...»

¹² Peçevi, *ayn. esr.*, I., s. 386, satır 5-9.

«... تحقیق اخر : اما عالی افندی مرحوم که مقدا ما شام شریفده لالا مصطفی پاشانک کاتب دیوانی و صکره عجمه سردار ایکن تذکره جیلکنده سردبیر ذیشان ایدی اولزمانده شاه عجمه ارسال اولنان نامهل و صکره عروض فتوحات مکاتیب و مراسلات جمله کنديک نار قلم مشکباريدر...»

Cevri, *ayn. esr.*, I., s. 86 satır 6-9.

«... اما عالی افندی مرحوم که مقدا ما شام شریفده لالا مصطفی یاشا کاتب دیوانی و بدمه عجمه سردار ایکن تذکره جیلکاری خدمتده وشاه عجمه تحریر اولنان نامهل و مکاتب (تیب) جمله کنديک اثر خامه سيدر...»

¹³ Peçevi, *ayn. esr.*, I., s. 395 satır 15-19.

«... لالا پاشا لالالقدن رفع اولنديفی ذکرنده در : وزیر اعظم رستم پاشا جمیع بوفساداتی لالادن بیلوردی ولکن بر وجهله سعادتلو پادشاهه اعتماد ایتدیره مزدی وبالجمله ند ایلدیهسه پوزغه سنجاغی یکی توتونسز حسین پاشای نصب ایتدیروب لالایی پوزغه سنجاغنه ایتدردی...»

IV — *Cevrî Tarihî*'nde vekayi' önceleri kelime, kelime denilebilecek bir şekilde Peçevî'den iktibâs edilmişse de *Cevrî Tarihi* müellifi, bilhassa eserinin ikinci cildinde, umûmiyetle Peçevî'nin telhisi cihetine gitmiştir¹⁴.

V — *Cevrî Tarihî*'nde Peçevî'den nakillerde bulunulurken bazı isimlerin yanlış olarak kaydedildiklerini de görmekteyiz¹⁵. Maamafih, oldukça ender rastlanan bu çeşit hatâların yukarıda da işâret ettiğimiz gibi nüsha farklarından tevellüd etmesi de kuvvetle muhtemeldir.

VI — *Cevrî Tarihî*'nin birçok yerlerindeki tarihler vekayi'in Peçevî'den alındığı muhakkak olduğu halde Peçevî'den epeyce farklıdır¹⁶.

Cevrî, ayn. esr., I., s. 91, satır 12-15.

« ... لالا پاشا لالالقدن طرد اولدیفیدر : وزیر اعظم رستم پاشا بوفسادک جملهسی لالانک اولدیفنی بیلوردی لکن بو وجهه پادشاه علمپناهه اعتماد ایتدره مزدی بالآخره نه سوبلدیسه سوبلیدی لالای مذکورہ پورغہ (پوزغہ) سنجاغن توجیه ایتدردی ... »

¹⁴ Meselâ bak: Peçevî, *ayn. esr., II., s. 65, satır 13 - s. 72, satır 16*, bunu karşılaştır. *Cevrî, ayn. esr., II., s. 18, satır 1 - s. 19, satır 14.*

¹⁵ Peçevî, *ayn. esr., II., s. 65, satır 15-17.*

« ... وزیر اعظم احمد پاشا مرحوم وفات ایلدکده لالا پاشا وزیر ثانی بو جمله بحسب الطريق خاتم وزارت عظمی کندی به اعطا عادت مقررہ پادشاهان اولوب ... »

Cevrî, ayn. esr., II., s. 18, satır 2-4.

« ... صدر اعظم محمد پاشا وفات ایتدکده لالا پاشا وزیر ثانی بولمغه بحسب الطريق وزارت عظمی کندویه اعطا عادت مقررہ پادشاه اسلاف اولوب ... »

¹⁶ Peçevî, *ayn. esr., I., s. 420, satır 18-21.*

« ... فتح قلعه کوله و یانوه و دلاغوش : فی سنه ۹۷۴ سعادتلو پادشاه جنتمکان استانبولدن توجه موجهلرندن ایکی کون مقدم وزیر ثانی پرتو پاشایی سردار سپهسالار نص ایدوب ارسال بیورمشلر ایدی ... »

Cevrî, ayn. esr., I., s. 105, satır 14-16.

« ... فتح قلعه کوله و نیوه و لاغوس : سنه ۹۶۲ سنه پادشاه حضرتلری استانبوله توجهلرندن ایکی کون مقدم وزیر ثانی پرتو پاشایی سپهسالار نص ایدوب ارسال بیورمشلر ایدی ... »

Peçevî, ayn. esr., I., s. 412, satır 11-15.

« ... اجمال سفر هایون سکتوار و عزیمت هایون پادشاه عالیقدر : فی ۹ ماه شوال سنه ۹۷۳ بو سفر عبرت اثرکه پادشاه مظفر حضرتلرینک اواخر عمر شیرفلرندہ واقع و غزاه غزاده وداع ملک فانی ایتدیلر ... »

Netice — İki eser arasında yaptığımız mukayeseler zannediyoruz ki *Cevrî Tarihi*'nin *Peçevî*'den kopya ettiği kısımlarda ister dikkatsizlik eseri olsun ister nüsha farklarından ileri gelsin *Cevrî Tarihi*'nin mezkûr kısımlarının *Peçevî*'nin istifâde edilemeyecek kadar yanlışlı bir kopyası olduğunu gösterecek kuvvettedir. Her ne kadar *Cevrî Tarihi*'nde *Peçevî*'den daha tafsilâtlı bazı kısımlara tesadüf olunuyorsa da¹⁷ iki eser dikkatle gözden geçirilirse bunun da *Cevrî Tarihi* lehine kaydedilecek bir nokta olmadığı görülecektir.

Nusretnâme ile Cevrî Tarihi arasındaki münâsebet — *Cevrî Tarihi* müellifinin eserini yazarken istifâde ettiği ikinci kaynak Silahdâr Fındıklı'lı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme*'sidir¹⁸. İki eser arasındaki münâsebet 1112 senesinde Daltaban Mustafa Paşa'ya Basra ve Korone kal'alarının istihlâsı için gönderilen bir Hatt-ı Hümayûnla başlar¹⁹ ve

Cevrî, ayn. esr., I., s. 100, satır 22-24.

«... اجمال سفر هاپون سکتوار (و) عزیمت پادشاه : فی ۵ شوال سنه ۹۷۳ بوسفر پادشاه صاحب ظفرک اواخر عمر شریفانده واقع وبو عزاده وداع عالم فانی ایتشدردر ...»

¹⁷ Meselâ *Cevrî, ayn. esr., II., s. 16, satır 2-20* ile karşılaştır, *Peçevî, ayn. esr., II., s. 62, satır 12-19.*

¹⁸ *Nusretnâme*'nin mahiyet ve kıymeti hakkında şimdilik not 1 de adı geçen makalemize bakınız.

¹⁹ *Nusretnâme, Üniversite Kütüphanesi, numara 5983, varak 445/B, satır 28 - 446/A satır 7.*

«... اجمال سفر فتح قلعه قرونه وبصره عن يد مصطفی پاشا : چون بغداد آباد بکار بکسی وزیر دال طبان مصطفی پاشا سنه ماضیه اواسط ماه ذی الحجّه دارالحکومه سنه وصول وحفظ وحراست ولایت انتظام مملکتہ بذل قدرت اوزره ایکن اشوب بیک یوز اون ایکی محرمک اواسطنده در دوات مداردن سابقا چاوش باشی چاتره پاتره اوغلی احمد بک یدیه وزیر مشارالیه سردارلق خط هاپون شوکت مقرونی وارد مفهوم میمنت مقرونده اون سنه دن برو ایادی نامستحق متغلبه کرفتار اولان بصره وقورونه قلملریک استخلاصی وکیرو وکافی الاول قبضه تصرف اسلام پناهی به استرداد ذمت همملرینه تعلیق وبصره ایالتی حلب الشهبان انضمامی ایله وزیر بکرزاده علی پاشایه عنایت (و) احسان اولوب ...»

Cevrî, ayn. esr., I., s. 55, satır 15-24.

«... وزیر ستوده تدبیر مصطفی پاشایه سزوار بیورملقین متسلملری ذی القعده غره سنه دن وارد وکندیلهر دخی اواسط ذی الحجّه شرف افزای دارالحکومه اولوب حفظ ولایت ونظام مملکتہ بذل مقدورت ایتمک اوزره ایکن ۱۱۱۲ محرمک اواسطنده دولت علیده سابقا چاوش باشی اولان میر محتم جتیه زاده دیمکله مشتهر احمد بیک وساطتیه وزیر مشارالیه»

1113 de Osmanlı ordusunun Şatt-ı Fırat'da harekâta hazırlandığı sıralarda Serdâr tarafından Bağdad'da Kaymakam bırakılan Ağa'dan gelen bir mektubun muhteviyatından bahsedilirken sona erer²⁰. Bu suretle umûmî olarak söylemek icabederse *Cevrî I.*, s. 55-85 arasındaki otuz sahifelik kısım *Nusretnâme* 445/B-478/A arasındaki 64 sahifelik kısma tekbül eder. Maamafih *Nusretnâme*'nin mezkûr sahifeleri arasında bulunan birçok müteferrik vekayi', ihtimal ki *Cevrî*'de bahis mevzu'u edilen vekayi'in hâricinde kaldığı için, *Cevrî Tarihi*'nde tamamiyle tayedilmiştir²¹.

Cevrî Tarihi'nde, *Nusretnâme*'nin nasıl kopya edildiğini iyice tebâruz ettirebilmek için tıpkı *Cevrî*'yi *Peçevî* ile mukayese ederken yaptığımız gibi karakteristik noktaları ba'zı maddeler hâlinde sıralayacağız.

I — *Cevrî Tarihi*'nde *Nusretnâme*'den yapılan iktibaslarda birçok yerlerde *Nusretnâme*'ye nazaran ehemmiyeti küçümsenemeyecek ha-zıflara tesâdüf olunmaktadır²².

خط هایون سعادتمشجون وارد اولوب مهفوم میمنت مقروننده اون سنه دن بری ایادی نامستحقه متقلبه کرفتار اولان بصره وقورنه قامه لرینک استخلاصیه کما فی الاول قبضه تصرف اسلام پناهی به استرداد ذمت همتلرینه تملیق وبصره ایالتی حلب الشهباء انضمامیه سابقا بغداد والیسی وزیر جلیل الانار علی پاشای کامکاره عنایت اولنوب ... »

²⁰ *Nusretnâme*, 478/A, satır 3-9.

« ... بو ایامده بغداد ابادده طرف سرداریدن قائمقام اولان اغادن مکتوب وارد وعجمدن ایلچی کلدوکین اخبار ایتمکله طرف سرداریدن دخی کاغد تحریر وامن طریق ایچون کفایت مقداری اتلو تعیین ایله الچی مرقوم اوردویه طلب اولندی وبغداد اباد دقترداری دخی بمض ذخایر اشتراسی ایچون فرمان سردار ایله بغدادده قالمشیکن بمض مهمات ادوات ایله اوردویه دعوت اولنمقین ایلچی مرقوم ایله ماه مزبورک یکریمی دردنجی کونی اوردویه داخل اولدیلر ... »

Cevrî, *ayn. esr.*, I., s. 84, satır 21-24.

« ... بوایامده بغدادده طرف آصفیدن قائمقام اولان اغادن مکتوب کلوب عجمدن ایلچی کلدیکن اخبار ایتمکله ایلچی مرقومک اوردویه کلمسیچون بر مقدار عسکر تعیین اولنمشیدی رمضانک ۲۴ کونی اوردویه ملحق ... »

²¹ Meselâ *Nusretnâme*, varak 461/B, satır 6 - 461/B, satır 11 arasında bulunan kısımlar *Cevrî Tarihi*'nde yoktur.

²² *Nusretnâme* 476/B, satır 28 - 477/A satır 4.

« ... ترتیب اوردوی هایون : شاطی فراتده طرف شمالدن ابتدا ایله ایکی کیچه لو انواع اصناف واهل سوق جمله مأکول وملبوس ومایحتاجی احضار ایله مشهوری اوزره قوش سودی بولنور بازار نص ووقوی وضعیف خرید وفروخته دلخواه اولمقیله یوما فیوما تزايد بولوب

II — Osmanlı Tarihi'nde aynı isimleri taşıyan kimseleri yekdiğelerinden tefriyk etmekte büyük faydası olan lâkabların *Nusretnâme*'de âdetâ hiç ihmal edilmeden kullanılmasına mukabil *Cevrî*'de bu lâkabların hemen daima tayyolunduğunu görüyoruz²³.

III — *Cevrî Tarihi*'nde *Nusretnâme*'den nakillerde bulunulurken birçok def'alar tarihler yanlış olarak kaydedilmiştir²⁴.

مدار متعده واحصار طحن و حاجا فرونجيلر و خيازلر عجن و عجين و قبالر و حلوا جيلر و عطارلر و سبزه فروشلر و قصابلر و زاز و قزازلر ترغيب مشترى ايچون اهنك خوش نوا ايله عجب كيسه دشمني اولدیلر ... »

Cevrî, ayn. esr., I., s. 83, satır 27 - s. 84 satır 2.

« ... ترتيب اردوی منصوره : شط فراتدن طرف شمالدن ابتدا ايله ايکي کيجهلی انواع اصناف و اهل سوق ماکول و ملبوس شویله بر بازار اولدیکه قوش سودینه وارنجه بولنوردی و ترغيب مشترى ايچون اهنك خوش نوال اولدیلر ... »

²³ *Nusretnâme, 451/A satır 13-15.*

« ... ايرتسی يوم اربعا ترتيب الآی فرمان اولنوب طلیعه جیش شهر زور وزیرطوپال یوسف پاشا و میرمیران سیواس عشجی مصطفی پاشا تحریک الویه بارقه و رفع بیارق شارقه ایدوب ... »

Cevrî, ayn. esr., I., s. 5, satır 5-7.

« ... فردا يوم الاربعاء ترتيب الای فرمان اولنوب طلیعه جیش منصوره محافظ شهر زور وزیر یوسف پاشا و میر میران سیواس مصطفی پاشا تحریک الویه بارقه و رفع بیارق شارقه ايله ... »

Nusretnâme, 446/B, satır 17-19.

« ... وصنعت کشتبانیده ماهر عشجی زاده محمد پاشای قابل قیودانلق ايله تجیل اولنوب زخایر و افیه و علایف کافیه ايله ... »

Cevrî, ayn. esr., I., s. 57, satır 4-5.

« ... وصنعت کشتبانیده ماهر محمد پاشا قیودانلق ايله تجیل اولنوب زخایر و افیه و علایف ايله ... »

²⁴ *Nusretnâme, 448/B satır 11-14.*

« ... ماه مهربورک یکریمی دردنجی پنجشنبه کون مذکوردن رحلت و اوج ساعت مسافه اصحاب کزیندن سلمان فارسی رضی الله تعالی عنه مرقد انورلری قریبده ضرب خیام قیام و اهل سفر زیارت بنام اولان ... »

Cevrî, ayn. esr., I., s. 60, satır 11-14.

« ... ماه مرقومک ۲۷ روز فیروز پنجشنبه محل مذکوردن رحلت ايله اوج ساعت مسافهده اصحاب کزیندن سلمان فارسی رضی الله تعالی عنه مرقد شریفلری قریبده ضرب خیام قیام و اهل سفر زیارتله کامروای مرهم اولدیلر ... »

Netice — İki eser arasında yaptığımız şu kısa mukayeselerden bir netice çıkarmak istersek *Cevrî Tarihi* müellifinin *Peçevî*'den iktibaslarda bulunurken düştüğü hatâları burada da tekrar ettiğini söyleyebiliriz.

Örfî Tarihçesi ile Cevrî Tarihi arasındaki münâsebet — *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'nin muhtevası ve kıymeti ilim âlemince lâıyıkıyla bilinmediği cihetle iki eser arasındaki münâsebet derecesinin tesbitine başlamadan önce *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'nden ve bu eserin mâhiyetinden kısaca bahsetmek lâzımdır. *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi* veya yukarıda da zikrettiğimiz gibi diğer adıyla *Berâ-yı Şehr-i Edirne* isminden de anlaşılacağı üzere bir edirne tarihçesi'dir²⁵. *Örfî Mahmud Ağa* bu eserini Abdurrahman Hıbrî'nin *Enîs al-Musâmirîn* adlı edirne tarihi'ni bir çok yerlerde aynen kopya ederek vücuda getirmiş²⁶ fakat ne Hıbrî'den ne de Hıbrî'nin eserinden hiçbir yerde bahsetmemeğe bilhassa dikkat etmiştir. *Örfî Tarihçesi*'nde muhtelif yerlerde zikri geçen kitapların Abdurrahman Hıbrî'nin mezkûr eserinde de aynı yerlerde zikri geçtiği göz önünde tutulursa²⁷ *Örfî Mahmud Ağa*'nın mevzu-ı bahs ettiği kitapları görmediği kendiliğinden meydana çıkar. Bize kalırsa *Örfî Mahmud Ağa*'nın zikrettiği kaynaklar arasında doğrudan doğruya faydalandığı tek eser *Râşid Tarihi*'dir²⁸. Bununla beraber *Mahmud Ağa Tarihçesi*'nin orijinal bir tarafı da mevcuttur. Ma'lûm olduğu üzere *Örfî Mahmud Ağa*, Edirne Bostancı-başî'larından Ali Ağa'nın oğlu olup XVIII. asırda yaşamış ve babası dolayısıyla birçok hâdiseleri yakından ta'kip imkânını bulmuştur. Bu itibarla kendi gördüğü veyahut başkalarından dinlediği hâdiseler hakkındaki kayıt ve mütâla'aları ve muhtelif vaka'lar münasebetiyle düşürdüğü târihler tabiatıyla mühimdir.

²⁵ Bizim bildiğimize göre *Örfî Tarihçesi*'nin İstanbul kütüphanelerindeki yegâne nüshası Üniversite Kütüphanesinde 3612 numarada kayıtlı olup içinde bulunduğu mecmuada 8/A - 61/B arasındadır. Bu *Örfî Tarihçesi*'nin diğer bir nüshası da Prof. Câvid Baysun'un husûsî kütüphanesinde mevcuttur.

²⁶ Meselâ bak: Abdurrahman Hıbrî, *Enîs al-Musâmirîn*, Üniversite Kütüphanesi numara 451 varak 89 satır 2 - 96/B satır 2 karşılaştı. *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*, varak 27/A satır 12 - 34/B satır 1, aynı vak'alar *Cevrî, ayn. esr.*, I, s. 54, satır 21 - s. 66, satır 18 arasındadır.

²⁷ *Örfî Tarihçesi*, varak 54/A, satır 1 - 54/B, satır 4 karşılaştı. Hıbrî, *Enîs al-Musâmirîn* varak 98/A, satır 6 - 98/B satır 11 aynı kısımlar *Cevrî, ayn. esr.*, II, s. 90, satır 4 - s. 91, satır 4 dedir.

²⁸ *Örfî Tarihçesi*, varak 15/B, 16/A.

Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi'nin, Edirne Bostancı ocağından²⁹, 1115 Edirne vak'ası, 1159 Edirne yangını ve 1165 Edirne zelzelesinden³⁰ bâhis kısımlarıyla Mahmud Ağa'nın düşürdüğü ba'zı tarihleri³¹, zamanlarına yettiği şâirleri³² ve nihayet Mustafa II.'nin cülûsundan itibaren yazdığı parçaları muhtevî kısımları Örfî Tarihçesi'nin orijinal tarafını teşkil etmektedir.

Örfî Tarihçesi'nin mâhiyet ve kıymetini kısa da olsa böylece belirttikden sonra *Cevrî Tarihi*'nin bu eserle münâsebet derecesinin tesbitine başlayabiliriz. *Cevrî Tarihi*'nin chronologique sıra itibariyle ilk iki kaynağından yukarıda bahsetmiştik. *Cevrî Tarihi* nâmıyla ma'rûf eserin üçüncü kaynağı da görünüşe göre Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi'dir. Biraz evvel Örfî Tarihçesi'nden bahsederken bu kitabın dörtte üçünün Hıbrî'nin *Enîs al-Musâmirî*'ninden alındığını dörtte birinin de Örfî'nin müşâhedatına müstenid olduğunu söylemiştik. *Cevrî Tarihi*'nin Edirne'ye aid kısımlarını (I., s. 6-23; II., s. 54-91) Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi'yle mukabele ettiğimiz zaman, nüsha farklarından mütevellid ba'zı farklar hâric, iki eserin yekdiğeriyle birçok bakımlardan mütabakat ettiğini görüyoruz³⁴.

Fakat çok garipdir ki *Cevrî Tarihi*'nin Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi'yle müşâbih olan noktaları hep Örfî'nin *Enîs al-Musâmirî*'nden iktibas ettiği yerlerde olup Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi'nin Örfî'nin müşâhedâtına aid kısımları *Cevrî Tarihi*'nde mevcut değildir. Diğer taraftan yazımızın başında da işâret ettiğimiz gibi *Cevrî Tarihi*'nin de orijinal bir kısmı vardır ki *Cevrî Tarihi*(I., s. 31-39)da bulunan ve Örfî Mahmud Ağa'nın, Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut seferinden avdetinden sonra Edirne'de bulunduğu sıralardaki psychologie'sini tebârüz ettiren müşâhedeleri³⁵ ile sadriâzam Şehid Ali Paşa hakkında Edirne Bostancı-

²⁹ Örfî Tarihçesi, varak 14/B satır 14 — 17/A satır 3.

³⁰ Örfî Tarihçesi, varak 34/B satır 1 — 38/A satır 12.

³¹ Örfî Tarihçesi, varak 38/A satır 12 — 39/A satır 17.

³² Örfî Tarihçesi, varak 51/A satır 20 — 53/B satır 10.

³³ Örfî Tarihçesi, varak 55/A satır 9 — 61/B satır 20 (eser burada sona ermektedir).

³⁴ Bu hususta meselâ not 26 ve 27 de gösterdiğimiz yerlere bakılabilir.

³⁵ Örfî Mahmud Ağa, Baltacı Mehmed Paşa'nın azlolunduktan sonraki psychologie'sini uzun uzadıya anlatarak sadriâzama hayattan ne derece ümidini kestiğini göstermek için şu fıkrayı kaydediyor: (Cevrî, *ayn. esr.*, I., 33).

« ... ادرته سراینده قرق کون مهمان اولدقلرنده تراش اولدیله تکلیف تراش »

başısı Tiryaki Ahmed Ağa'dan menkuldür ki diye kaydettiği kısımlar fevkalâde mühim olduğu gibi yine aynı sahifelerde Örfî Mahmud Ağa hem babasından hem de kendisinden uzun uzadıya bahsetmiştir. Fakat nasıl *Örfî Tarihçesi*'nin orijinal kısımları *Cevrî Tarihi*'nde mevcut değilse *Cevrî Tarihi*'nin orijinal tarafları da *Örfî Tarihçesi*'nde bulunmamaktadır.

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat gösteriyor ki her iki eser arasında birçok müşâbih noktalar bulunmakla beraber bu behemhâl iki eserin yekdiğerinden istifade etmiş olabilecekleri mânasına da gelmez çünkü her iki eserin müşterek olan kısımları *Enîs al-Musâmirîn*'de de mevcuttur. Buna nazaran gerek *Örfî Tarihçesi*'nin gerek *Cevrî Tarihi*'nin birbirlerinden iktibâslarda bulunmaksızın doğrudan doğruya Hibri'nin eserinden faydalanmış olmaları hiç de imkânsız değildir. Diğer taraftan *Örfî Tarihçesi* 1171 den sonra yazıldığı halde *Cevrî Tarihi*'nin içinde Örfî Mahmud Ağa 1143 senesine kadarki tercümei hâlini³⁶ anlattığı gibi kitabın bir yerinde de en muahhar tarih olarak 1162³⁷ tarihinin geçtiği Örfî Mahmud Ağa üzerinde çok derin tesirler bırakan 1165 zelzelesinden ise hiç bahsedilmediğini göz önünde tutarsak Örfî'nin, *Cevrî Tarihi* adıyla basılan eserinin 1162 den sonra 1165 den evvel yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu böyle olunca *Cevrî Tarihi*'nin *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'nden faydalanmasının mümkün bulunmadığı kendiliğinden meydana çıkar. Hattâ daha ileri giderek *Cevrî Tarihi*'nin *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'nden istifade etmek şöyle dursun belki *Mnîs al-Musâmirîn* ile *Örfî Tarihçesi* arasında bir köprü vazifesi dahi görüldüğü söylenebilir. Fakat bize kalırsa, bu hususta en kuvvetli ihtimal, Örfî'nin her iki eserinde de *Enîs al-Musâmirîn*'den vasitasız bir şekilde faydalanmış olmasıdır.

IV.

Umûmî Netice — Yukarıdanberi söylediklerimizi ve buna nazaran ne yapılması lâzım geldiğini şu suretle hülâsa edebiliriz:

1 — Şimdiye kadar bazıları tarafından *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi*'nin matbu'ı zannedilen *Cevrî Tarihi*, Örfî Mahmud Ağa'nın, *Edirne Tarihçesi*'nden büs-bütün başka ikinci bir eseridir.

« اولدقده باش بزم اولورسه تراش اولورز ديو بومرتبه حياتدن نااميد اولمشلردى ... »

³⁶ Cevrî, ayn. esr., I, 39.

³⁷ Cevrî, ayn. esr., I, 14.

2 — Örfî'nin bundan sonra *Örfî Tarihi* adıyla zikredeceğimiz mezkûr eseri, esas itibarıyla *Peçevî Tarihi*, *Enîs al-Musâmirîn* ve *Nusret-nâme*'nin epeyce tertipsiz bir halitasıdır.

3 — *Örfî Tarihi*'nde mezkûr üç eserin hâricinde dördüncü bir eserden daha istifade edilmişse de Murad III. zamanında Şark seferinden bahseden bu kısmın³⁸ kaynağını bugün için tesbit edememekle beraber mevzu'ı bahs kısmın o kadar hâiz-i ehemmiyet olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü aynı bahisler, bazı farklarla, *Peçevî*'den alınarak daha sonra da tekrar edilmiştir. Filhakika Örfî'nin *Peçevî*'den iktibâslarında bulunurken eserinin tertibi hakkında kullandığı aşağıdaki ifâde tarzı zımnen de olsa Örfî'nin dördüncü bir kaynaktan faydalandığını göstermektedir.

«... باقى اولان وقایع بالای کتابه عینی و حقیقی اوزرم عثمان پاشانك تيمور قپوده
قالدیغی محله دكين تحریر اولمشیدی لکن بعض تحریر اولیان وقایعدن یازلق اقتضا ایدن
سلك تحریره چكادی ...»

4 — İyi bir tesadüf eseri olarak *Örfî Tarihi*'nin yazma bir nüshası hususî kütüphanemizde bulunmaktadır⁴⁰. Bu nüshanın matbu'î ile mukabelesi matbu' nüshanın (*Cevrî Tarihi*) hem yanlışlı hem de birçok yerlerde noksan olduğunu bize göstermiştir. Orijinal olmıyan kısımlar için bunun ehemmiyeti yoksa da *Örfî Tarihi*'nin orijinal taraflarında da aynı noksanlara tesâdüf edilmektedir. Meselâ matbu' nüshada, 1124 senesinde Pâdişahın (Ahmed III.) Edirne'ye geldiği zaman o esnada Edirne Bostancıbaşısı bulunan Elhac Ali Ağa (Örfî'nin babası) tarafından Ergene köprüsünde istikbâl olunduğu kaydedildiği halde bizdeki yazma nüshadaki fazlalıklardan Ali Ağa'nın Pâdişahı Ergene köprüsünde karşılamasının bir tesâdüf eseri değil kanun hükmünü alan bir âdet olduğu anlaşılmaktadır⁴¹, ki bu ufacık kaydın Osmanlı teşrifatı bakımından ehemmiyeti pek de küçümsenemez.

³⁸ *Cevrî, ayn. esr., I, s. 39-53.*

³⁹ *Cevrî, ayn. esr., II, s. 14, satır 8-10.*

⁴⁰ Örfî'nin bu eserinin nâtamam bir nüshası da Fatih Kütüphanesinde 4362 numara ile mukayyeddır. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları katalogları*, İstanbul 1944, I, s. 113 ve devamında mezkûr kitap yanlış olarak Abdurrahman Hibrî'ye aid gibi gösterilmiş ve *Risâle-i Fütuhât al-Osmâni* adıyla zikredilmiştir. Bundan başka mezkûr eserin katalogda sehven 2362 numara ile kaydedildiğini de söylemek lâzımdır.

⁴¹ *Cevrî, ayn. esr., I, s. 33, satır 24 - s. 34 satır 5.*

«... يوسف پاشا حضرتلی ۱۱۲۴ تاریخنده مهردن عزل اولوب ریته سلیمان

5 — Son olarak şunu da söyleyebiliriz ki *Örfî Tarihî*'nin çok küçük lâkin epeyce mühim olan orijinal kısmının tenkiydl bir tab'ı tertip edilir ve buna *Örfî Tarihçesi*'nin yazımızda işâret ettiğimiz kısımlarının tenkiydl bir tab'ı da ilâve olunursa ortada *Cevrî Tarihi* ve *Örfî Mahmud Ağa Tarihçesi* diye bir şey kalmıyacaktır.

پاشا حضرتلری دخی وزیر اعظم اولدیلر مسقو کفره سی شروط عهده مقایر حرکت ایلدیکندن ناشی سفر هایون مقتضی اولغین سنه مزبور تاریخنده بالذات پادشاه عالیناه حضرتلری ادرنه بی شریف بیوردیلر پدر مرحوم پادشاه عالیناه حضرتلری نهر ارکنه ده استقبال ایدوب رکاب هایونلرنده بذل خدمت ایدرک قره بایر نام محله تملیک سایاسته نزول اولندیقی ائاده عواطف خسروانیلرندن پدر مرحومه بر فراجه سمور کورک و بر دونامش رخس کل اندام احسان بیوریلوب ...»

Örfî tarihi, Hususî kütüphanemizdeki nusha, Vr. 53/B satır 2-22

«... ۱۱۲۴ تاریخنده یوسف پاشا عزل یرینه سلیمان پاشا حضرتلری وزیر اعظم اولوب مسقو کفره سی لازمه شروطی ادا ده تقصیرات ایتمکله تکرار سفر اولمق اوزره پادشاه عالیناه حضرتلریله جمیع عساکر اسلام ادرنه کلک محقق اولغله ارکنه کویر بسنه دکین ادرنه بوستانجی باشیلری استقبال ایتمک قانون اولغین پدر مرحوم جمیع اوستاد و نفراتیه فی الحالی استقبال ایتمکله جسر مزبورده شوکتلو قدرتلو مهابتلو پادشاه روی زمین اسکندر احتشام ظهور ایتمکده پدر دخی معتاد اوزره زمین ورکاب بوس و بر مقدار اوکنجه پیاده یوریوب طرف پادشاهیدن سوار اولمق دستور اولدقده تکرار زمین بوس و تمنای انقیاد ایدوب رخسه سوار و میراخور اول اغاتک جانب ییمیننده همنان عزیمت راه اولدیلر منوال مشروح اوزره ادرنه قریب قره بایر نام محله سایان سلطانی مهیا اولغله نزول بیوردقده طرف شهریاریدن پدر مرحومه بر فراجه سمور کورک ایله الباس و جیحیل اولندقدن ماعدا اصطبل عامره خواصندن مزین رخت وزیرانه ایله بر اشتهب جیلان جولان احسان ...»